

- ii r Στο βιβλίο αυτό, με τίτλο *Στον καιρό της σχόλης*, θα δοθούν ορισμένες πληροφορίες για τις πόλεις του Βασιλείου της Κρήτης, της πατρίδας μου, πριν και μετά την εισβολή σ' αυτήν του κοινού μας εχθρού. Απ' αυτές άλλες θα φανούν στον αναγνώστη παράξενες, άλλες απίστευτες κι άλλες παραμύθια, παρόλο που ό,τι παρουσιάζει ο συγγραφέας με άξεστη πένα και άτεχνα λόγια είναι πέρα για πέρα αληθινό. Ας του δοθεί λοιπόν συγχώρεση και ας αποδοθεί το φταίξιμο στην αργία, που για να την αποφύγει πήρε το θάρρος να αφηγηθεί εκείνο που δεν ήξερε πώς να βάλει σε χαρτί με
- ii v μεγαλύτερη | κομψότητα· και μπορώ να πω ότι στην ηλικία μου πιο πρόθυμα θα δεχόμουν την τέχνη της λησμοσύνης παρά τη θύμηση της δυστυχισμένης πατρίδας, καθώς πολλά είναι εκείνα που θυμάμαι ενώ δεν θα 'θελα, αλλά δεν μπορώ να ξεχάσω όσα θα επιθυμούσα.

Ο Πίνακας των περιεχομένων βρίσκεται στο τέλος αυτού του βιβλίου και στα περιθώρια των φύλλων στην αρχή κάθε θέματος.

Πάδοβα, 1696. Με την άδεια των καλών καιρών, χάρη στη Θεία Πρόνοια, και προς έπαινο του υιού. Το Περιστέρι με την Ελιά.

Η θέση της
πόλης και οι
οχυρώσεις της

Η πόλη του Χάνδακα, η πατρίδα μου, ήταν η πρωτεύουσα 1r
του Βασιλείου εκείνου που λεγόταν Κρήτη. Βρισκόταν περί-
που στη μέση του Βασιλείου, λουσμένη από τη θάλασσα στο
βορρά, αλλά ενωμένη με τη στεριά απ' όλες τις άλλες πλευρές
σε ακανόνιστο περίγραμμα. Προστατεύεται από επτά προμα-
χώνες: Σαμπιονέρας, Βιτούρι, Ιησού, Μαρτινέγκο, Βηθλεέμ,
Παντοκράτορα και Αγίου Ανδρέα, και από τρεις επιπρομαχώ-
νες πιο ψηλούς απ' όλες τις άλλες οχυρώσεις: Τζάνε, Βιτούρι
και Μαρτινέγκο.

Τα τείχη της πόλης περιβάλλονται από μια πλατιά και
βαθιά τάφρο, με τα αντερείσματά της, που περικλείονται κι
αυτά στα ψηλότερα σημεία τους από τα λεγόμενα εξωτερικά
οχυρώματα, τα οποία χτίστηκαν και υψώθηκαν πριν και με- 1v
τά την πρώτη πολιορκία | που υπέστη η πόλη μετά από πολ-
λά χρόνια, για να κρατούν μακριά τον εχθρό και τα ορύγματα
του. Είναι το οχυρό καταφύγιο του Αγίου Ανδρέα, το μικρό-
τερο, το ρεβελίνο του Αγίου Πνεύματος, το οχυρωματικό έρ-
γο του Παντοκράτορα, το ομώνυμο ρεβελίνο, η ημισέληνος
Μοτσενίγο, το ρεβελίνο της Βηθλεέμ, το οχυρωματικό έργο
της Παναγίας, το ρεβελίνο του Αγίου Νικολάου, το οχύρω-
μα του Φοίνικα, το ρεβελίνο Πρίουλι με το βέλος του Κρεβα-
κουόρε και τέλος το οχυρό του Αγίου Δημητρίου, που κυρι-
αρχεί στο οχυρωματικό έργο Μολίνο και στην πεδινή έκταση
που βλέπει στη θάλασσα από την πλευρά της Σαμπιονέρας,
και στη θέση και τα απομεινάρια του προαστίου του Μαρου-
λά, που κατεδαφίστηκε ως τα θεμέλια κατά διαταγήν του 2r
Εξοχότατου Ντον Καμίλο Γοντζάγα και όπου κατοικούσαν
πριν από την εισβολή | άνθρωποι της θάλασσας, αξιωματικοί
σε ιστιοφόρα και γαλέρες, ναύτες και ψαράδες, σε ωραιότατα
και άνετα σπίτια. Τα υλικά απ' αυτό το προάστιο χρησιμο-
ποιήθηκαν στην κατασκευή μέρους των εξωτερικών οχυρω-
μάτων που αναφέρθηκαν παραπάνω και σε άλλες ανάγκες
της πόλης.

Υπάρχουν επίσης υπόγεια έργα, στοές κάτω από τα τείχη της πόλης, που περιτρέχουν αυτό το κάστρο, απ' όπου, μέσα από άλλες στοές και διακλαδώσεις, υπόγειες κι αυτές, περνά κανείς στα αντερείσματα της τάφρου και τα εξωτερικά οχυρώματα που αναφέρθηκαν παραπάνω και τελικά στην ύπαιθρο, για να υπονομεύσει τα ορύγματα ή τα χαρακώματα του εχθρού, όπως πράγματι έγινε με επιτυχία κατά την πρώτη, τη 2v δεύτερη και την τελική επίθεση | του Μεγάλου Βεζίρη Αχμέτ Κιοπρουλή.

Η πόλη είχε επτά πύλες: εκείνη που οδηγούσε στη Σαμμιονέρα, που πριν από τον πόλεμο δεν είχε πολλή κίνηση παρά μόνο τον καιρό του τρύγου, όταν οι πιο κοντινοί κάτοικοι έστελναν τα βαρέλια να τους τα πλύνουν στη θάλασσα: εκείνη του Αγίου Γεωργίου, που έβγαζε στο προάστιο του Μαρουλά, στον Κατσαμπά και στην εξοχή: η Πύλη Ιησού, που εξυπηρετούσε κι αυτή ανθρώπους της υπαίθρου: η Πύλη Μαρτινέγκο, που την είχαν πάντα κλειστή: η Πύλη της Βηθλεέμ, που τη χρησιμοποιούσαν μόνο λίγοι χωρικοί: του Παντοκράτορα, με πλήθος κόσμου που πηγαينوερχόταν στην ύπαιθρο: και η Πύλη του Αγίου Ανδρέα, πλάι στην ακτή, πάντα | ανοιχτή αλλά 3r χωρίς πολύ κόσμο, πέρα από τους Εβραίους όταν πήγαιναν να θάψουν τους νεκρούς τους έξω στο ύπαιθρο, σ' ένα μέρος όλο βράχια και σπηλιές κοντά στην ακτή, όπου είχαν φτιάξει το κοιμητήριο τους, που το φρουρούσαν αν όχι άλλοι, τουλάχιστον οι διάβολοι. Ήταν μετά η Πύλη του Δερματά, κοντά στη θάλασσα κι αυτή, όπου πήγαιναν οι γυναίκες να πλύνουν τα ρούχα και όπου έπλεναν και τα βαρέλια της γειτονιάς: υπήρχαν και κάμποσοι ανεμόμυλοι για το άλεσμα των δημητριακών πάνω σε κάτι επίπεδα βράχια φαγωμένα από τη θάλασσα. Ήταν τέλος η Πύλη του Λιμανιού, απ' όπου πήγαινε κανείς και στο φρούριο που βρισκόταν στην είσοδό του: και λίγο πιο πέρα απ' αυτή την Πύλη του Λιμανιού ήταν εκείνη που έβγαζε 3v στα Νεώρια. | Πριν από τον πόλεμο όλες αυτές οι πύλες φυ-

Οι πύλες της πόλης

Τόπος ταφής των Εβραίων

λασσόταν από σώμα φρουρών από τα μισθοφορικά στρατεύματα που πλήρωνε ο Δόγης.

Ψυχές που ήταν μέσα στα τείχη της πόλης και στο διαμέρισμά της, επίσης καστέλια και χωριά

Αυτή η πόλη πριν από τον πόλεμο είχε ενενήντα χιλιάδες ψυχές μέσα στα όριά της και δεκαπέντε φρούρια και καστέλια στο διαμέρισμά της, καθώς και τετρακόσια εξήντα πέντε χωριά, όλα με πετρόχτιστα σπίτια, που θα έδιναν την εντύπωση πόλεων σε τούτα τα μέρη αν ήταν περιτειχισμένα.

Αριθμός των καθολικών και των ορθόδοξων ναών

Στην πόλη υπήρχαν είκοσι δύο καθολικές εκκλησίες, μικρές και μεγάλες, μαζί με την έδρα του Αρχιεπισκόπου. Οι ορθόδοξες εκκλησίες, δηλαδή όσες ήταν εκκλησίες ενορίας, ήταν εβδομήντα δύο, χώρια εκείνες που δεν είχαν ενορία, που | ήταν μπόλικες.

4r

Πόσες ψυχές έτρεφε όλο το Βασίλειο

Ολόκληρο το Βασίλειο έτρεφε τετρακόσιες χιλιάδες ψυχές. Κανονικά μπορούσε ν' αρματώσει είκοσι έξι γαλέρες όταν υπήρχε ανάγκη και διαταγή από τη Βενετία.

Φεουδαλικό ιππικό, μισθοφορικά σώματα στις πόλεις του Βασιλείου και στα κάστρα του, και η ντόπια φρουρά της πολιτοφυλακής

Είχε ικανό αριθμό φεουδαλικού ιππικού και από ένα σώμα μισθοφορικού στρατού σε κάθε μία από τις τέσσερις πόλεις, τα Χανιά, το Ρέθυμνο, το Χάνδακα και τη Σητεία, εκτός από τη φρουρά στα κάστρα της Γραμβούσας, της Σούδας, της Σπιναλόγκας και του Παλαιόκαστρου, που απείχε από την πόλη του Χάνδακα τρία μίλια από τη θάλασσα· στις πόλεις υπήρχε και η πολιτοφυλακή από ντόπιους.

Θέση του φρουρίου του λιμανιού, οι οχυρώσεις του

Στην είσοδο του λιμανιού ήταν το φρούριο, παλαιότατης και εξαιρετικής κατασκευής και αρχιτεκτονικής, με οχυρώσεις απόρθητες, με όλες του τις | ανέσεις για τη διαμονή της φρουράς, μ' ένα μέγαρο για τον καστελάνο, που ήταν πάντοτε Βενετός Ευγενής σταλμένος από τη Βενετία. Το φρούριο είχε αρκετά κανόνια και κολουμπρίνες, κάποια από αυτά στραμμένα στην είσοδο του λιμανιού κάτω από το επίπεδο του νερού, είχε ριτιράτες πάνω και κάτω, καλοχτισμένες θολωτές στοές και μια πέτρινη σκάλα που μπορούσε κανείς να την ανεβεί καβαλάρης. Κάθε βράδυ, πριν και μετά την έναρξη του πολέμου, το λιμάνι έκλεινε με σιδερένια αλυσίδα και μ' ένα πελώριο δοκό.

4v

Ήταν μετά τα νεώρια με τους θόλους τους, που μπορούσαν να στεγάσουν ώς και δεκαοκτώ γαλέρες, ετοιμασμένες πριν από τον πόλεμο ή ακόμα στα σκαριά, με τις αποθήκες γεμάτες εφόδια | κάθε λογής για τις γαλέρες, κατάρτια για γαλέρες και γαλεάτσες, σχοινιά, λίπος, κατράμι, για να χρησιμοποιούνται όταν αρμάτωναν τα πλοία.

Ο αριθμός των νεωρίων, αποθήκες και ναυτικός εξοπλισμός

Το λιμάνι είχε χώρο για περίπου σαράντα ή και περισσότερες γαλέρες, γαλεάτσες και ιστιοφόρα, όχι όμως πολεμικά. Τον καιρό της πολιορκίας ξηλώθηκαν σταδιακά εκείνα τα παλιά σκαριά που βρισκόταν στα νεώρια και το ξύλο χρησιμοποιήθηκε για να κατασκευαστούν πασσαλοφράξεις, όπως και τα περισσότερα σιδερικά, κι όταν παραδόθηκε η πόλη είχαν μείνει άδεια όλοι σχεδόν οι θόλοι αυτών των ταρσανάδων.

Πόσα πλοία χωρούσε το λιμάνι

Αν και η πόλη του Χάνδακα ήταν μικρή σε έκταση τον καιρό που έγινε κτήση της Βενετικής Δημοκρατίας και δεν είχε σχεδόν καθόλου οχυρώσεις, αργότερα | όχι μόνο την επέκτειναν περικλείοντας και το μπούργο της με πελώρια τείχη και οχυρώσεις όπως προαναφέρθηκε, αλλά ούτε που διακρινόταν πια τα όρια της παλιάς πόλης, παρά μόνο μια μεγάλη αψίδα, που διατηρήθηκε, από την οποία περνούσε κανείς από τη νέα πόλη στην παλιά. Μπαίνοντας στην παλιά πόλη απ' αυτή την αψίδα έβλεπες μια μεγάλη ανοιχτωσιά και στη μέση μια πανέμορφη κρήνη, με το άγαλμα ενός γίγαντα από το πιο φινό μάρμαρο, ξεχωριστά πάνω σε βάθρο, που κρατούσε στο χέρι μια αλαβάρδα και πατούσε πάνω σ' ένα μεγάλο δελφίνι, μαρμάρινο κι αυτό, με τα πόδια του στηριγμένα στο κεφάλι του δελφινιού. Από το μεγάλο στόμα του δελφινιού ανάβλυζε με | τρομερό βουητό άφθονο νερό εξαίσιο, σαν ποταμάκι, κι έτρεχε σε μια μεγάλη στρογγυλή λεκάνη, μαρμάρινη επίσης, απ' όπου έβγαινε από δώδεκα μπρούτζινα στόμια τοποθετημένα γύρω-γύρω, που κατεύθυναν το νερό σε μια μεγάλη δεξαμενή εξαιρετικού σχεδιασμού, με μορφές ανάγλυφες σε μάρμαρο, ύψους περίπου ενός βήματος από το έδαφος. Ολόγυρα στην εσωτερική πλευρά αυτής της δεξαμενής ήταν προσαρμοσμέ-

Η παλιά πόλη, η επέκτασή της, με την κρήνη του Τζιγάντε

να δώδεκα στηρίγματα, μαρμάρινα κι αυτά, στα σημεία όπου έπεφτε το νερό από τα στόμια, κατάλληλα για ν' ακουμπήσει πάνω τους κουβάδες, μαστέλα, στάμνες ή άλλα | δοχεία όποιοι 6v ήθελε να πάρει νερό. Για μεγαλύτερη ευκολία είχαν βάλει σε κάθε στηρίγμα κι από μια σιδερένια αλυσίδα όπου ήταν δεμένο ένα γανωμένο μπρούτζινο κύπελλο, για να μπορεί κανείς να πιει νερό, ιδίως το καλοκαίρι, που είχε μεγάλες ζέστες σ' εκείνα τα μέρη κι έφερναν δίψα σ' όλους τους ανθρώπους, κάθε κοινωνικής προέλευσης. Αυτά τα κύπελλα όμως δεν έμειναν και πολύ εκεί, γιατί τα έκλεψαν οι αλήτες.

Όταν υδροδοτήθηκε για πρώτη φορά αυτή η κρήνη, θυμάμαι καλά, παρόλο που ήμουν παιδάκι, τις μεγάλες γιορτές που έγιναν σ' αυτή την πλατεία και τα συμπόσια, πάνω, σ' ένα υπόστεγο της κρατικής σιταποθήκης που ήταν εκεί δίπλα κι έβλεπε στην πλατεία. | Είχαν ανεβεί τότε πάνω και ολόγυρα 7r στη δεξαμενή έξι σημαιοφόροι με ξεδιπλωμένες σημαίες, που τις ανέμιζαν στο ρυθμό κορνέτων και ταμπούρλων, με χαρά μεγάλη του πλήθους που είχε μαζευτεί και επευφημίες για τον Γενικό Προβλεπτή που έχτισε την κρήνη και έφερε το νερό από την εξοχή, από ένα μέρος που λεγόταν Καρυδάκι, πάνω από δεκαπέντε μίλια μακριά. Ο Προβλεπτής αυτός ονομαζόταν Φραγκίσκος Μορεζίνι και τον θυμάμαι πολύ καλά, που ήταν γέροντας, με μια γενειάδα σχεδόν μια παλάμη μακριά. Ω, τί χαρά ήταν τότε αυτή για την πόλη, που πριν υπέφερε από την έλλειψη καλού και υγιεινού νερού, | ιδίως το καλοκαίρι 7v που οι βροχές σπάνιζαν, καθώς δεν υπήρχε άλλο νερό παρά εκείνο από τις δεξαμενές, που ήταν λίγες και στέγνωναν κι αυτές, αφού έβρεχε ελάχιστα. Μολονότι υπήρχαν τρεις κρήνες με μικρά στόμια, η μία είχε κακής ποιότητας νερό, που δεν ήταν πόσιμο, κατάλληλο μόνο για τα ζώα και την κουζίνα, όπως και το νερό από τα πηγάδια. Κι όμως, από τότε που στρατοπέδευσε το 1647 ο Τούρκος και πολιορκήσε την πόλη και της στέρησε το νερό του Τζιγάντε, πίναμε ό,τι να 'ναι, κι απ' τα πηγάδια κι απ' όπου αλλού βρίσκαμε μέσα στην πόλη, και μας

8r φαινόταν καλό και υγιεινό, ούτε το απαγόρευαν πια οι γιατροί όπως έκαναν πριν | φτιαχτεί η κρήνη του Τζιγάντε, όταν παράγγελναν στους αρρώστους και στους πλούσιους τους υγιείς να προμηθεύονται νερό από την εξοχή, από το Καρυδάκι, τόσο μακριά, ή από ένα άλλο μέρος ακόμα πιο μακρινό, το Πετάλι, όπου το νερό κατέβαινε από το βουνό.

Από τη δεξαμενή του Τζιγάντε μετέφεραν υπόγεια το νερό και σε διάφορα άλλα σημεία της πόλης, ιδίως στην Οβριακή, όπου ο Γενικός Προβλεπτής έβαλε να φτιάξουν με έξοδα των Εβραίων άλλη μια ωραιότατη κρήνη, με τρεις βρύσες, ακουμπισμένη σε τοίχο, με εντυπωσιακό ανάγλυφο του Μωυσή, που αναπαριστούσε την ιστορία με το ραβδί με το οποίο έκανε να τρέξει νερό στην έρημο – το όλο σχεδιασμένο με τέχνη. |

Κρήνη των Εβραίων με το άγαλμα του Μωυσή

8v Είχαν τραβήξει ένα άλλο παρακλάδι του νερού κάτω από τη Λότζια, μ' ένα χαμηλό κεφαλάρι και μια μόνο βρύση στην άκρη του κτιρίου, για την εξυπηρέτηση των κατοίκων των γειτονικών σπιτιών και των μαγαζιών που κατέβαιναν προς το λιμάνι. Όσο περίσσευε, το είχαν βάλει να περνά, υπόγεια πάλι, προς τα νεώρια και να βγαίνει από μια βρύση μέσα από μια μαρμάρινη ανάγλυφη μορφή: αυτό το νερό το χρησιμοποιούσαν οι μάστορες στους ταρσανάδες και άλλοι άνθρωποι του λιμανιού. Αν και υπήρχε από παλιά μια βρύση στην πύλη του λιμανιού, το νερό της ήταν κακής ποιότητας, κατάλληλο μόνο για το πότισμα των αλόγων ή άλλων ζώων.

Κρήνες κάτω από τη Λότζια και στα νεώρια

9r Στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου, όπου ήταν | οι στρατώνες των μισθοφορικών σωμάτων, ένα τριώροφο οικοδόμημα χτισμένο πρόσφατα με μεγάλα έξοδα, είχαν σκάψει τη γη εκεί κοντά και είχαν φτιάξει μια μεγάλη δεξαμενή με δυο ανοίγματα για την άντληση του νερού, που κυλούσε συνεχώς υπόγεια – ένα παρακλάδι του νερού που πήγαινε στον Τζιγάντε. Απ' αυτή τη δεξαμενή έπαιρναν νερό οι στρατιώτες και οι περίοικοι για την εξυπηρέτησή τους, κι ήταν πάντα γεμάτη, έτσι που μ' ένα σχοινί ένα διπλό βήμα μακρύτερο έβγαζαν πολύ εύκολα, σα να ήταν άλλη μια κρήνη.

Μεγάλη δεξαμενή με νερό από τον Τζιγάντε στους στρατώνες του Αγίου Γεωργίου

Εξυπηρέτηση
και αναψυχή των
κατοίκων από
την κρήνη του
Τζιγάντε

Η κρήνη του Τζιγάντε ήταν μεγάλη εξυπηρέτηση για όλους στην πόλη, γιατί, πέρα από το ότι χρησιμοποιούσαν το θαυμάσιο νερό της, το καλοκαίρι, μετά | τις έξι το απόγευμα, σ' εκείνες τις φοβερές ζέστες, μαζευόταν εκεί μεγάλο πλήθος ευγενών και της μιας βαθμίδας και της άλλης, Βενετοί της Αποικίας και Κρητικοί Ευγενείς, όπως και τσιταδίνοι, για να περάσουν την ώρα τους και να απολαύσουν εκείνη τη δροσιά από το πλούσιο ράντισμα του νερού όπως ξεχυνόταν με ορμή και θόρυβο πρώτα από το στόμα του δελφινιού και μετά από τα δώδεκα στόμια κι έπεφτε στη δεξαμενή· κι αυτοί οι κύριοι περνούσαν έτσι όλη σχεδόν τη νύχτα, ιδίως την εποχή μ' εκείνες τις αφόρητες ζέστες, Μάιο, Ιούνιο, Ιούλιο και Αύγουστο, και πάντα διασκεδάζοντας με μουσικές, τραγούδια και χορούς. Και τότε, ω πόσα κορίτσια – υπηρέτριες, | ψυχοκόρες, καμαριέρες, καλοκαμωμένες, νόστιμες, που δεν τις έστελναν τη μέρα έξω από το σπίτι οι κυράδες τους για να μην τις δουν και τις ξελογιάσουν, και τις έστελναν τη νύχτα να πάρουν δροσερό νερό από τον Τζιγάντε! Τί παιχνιδάκια, τί γλέντια – για να μην μακρηγορήσω πάνω σε κάτι άλλο, πιο παράξενο, και δεν ταιριάζει στην ηλικία μου, που μπήκα κιόλας στα εβδομήντα οκτώ! Αυτές οι φτωχούλες γύριζαν στο σπίτι οι πιο πολλές με τα λαγήνια τους και τα σωθικά τους γεμάτα δροσιστικά ποτά, και με τον καιρό πάθαιναν υδρωπικία, που δεν μπορούσε να γιατρευτεί παρά εννιά φεγγάρια μετά, κι αυτή η αρρώστια, αυτή η επιδημία ντρόπιαζε τον Τζιγάντε.

Άλλοι στρατώνες
της πόλης και η
θέση τους

Σε διάφορα σημεία της πόλης υπήρχαν και άλλοι στρατώνες για τα μισθοφορικά σώματα, | ιδίως κατά τον Άγιο Ανδρέα και την Αγία Πελαγία, όπως κι εκεί που τέλειωνε η σιταποθήκη, χτισμένοι με τον παλιό τρόπο, χωρίς τίποτα από τις ανέσεις με τις οποίες είχε χτιστεί τελευταία ο στρατώνας του Αγίου Γεωργίου που προαναφέρθηκε.

Πυργίσκοι όπου
φύλαζαν το
μπαρούτι, η θέση
τους

Υπήρχαν επίσης μερικοί πυργίσκοι σ' ένα απομακρυσμένο και έρημο μέρος κοντά στα τείχη της Βηθλεέμ, όπου φυλασσόταν το μπαρούτι χωρίς κίνδυνο, με φρουρό και με σιδερένιες πόρτες.

11r Στην ίδια περιοχή, της Βηθλεέμ, υπήρχε ένα πλάτωμα με πολλούς λάκκους καλυμμένους με πηλό, με ανοίγματα σε σχήμα πέτρινου φιλιατρού, σκεπασμένα από πάνω μ' ένα στρώμα καλά πιεσμένου πηλού για να μην | μπαίνει το νερό της βροχής. Αυτοί οι λάκκοι ήταν γεμάτοι κεχρί σταλμένο από τη Βενετία πενήντα χρόνια και παραπάνω πριν από την εισβολή στο Βασίλειο και το φύλαζαν χωρίς να το χρησιμοποιήσουν ποτέ ως το 1648, που έγινε η επίθεση των Τούρκων. Τότε ανοίχθηκαν οι λάκκοι, καθώς ο Γενικός Προβλεπτής είχε διατάξει να φτιάξουν μ' αυτό ψωμί για τα στρατεύματα, και το κεχρί βρέθηκε γερό, σα να το είχαν μόλις βάλει εκεί. Μετά όμως, μικρό το όφελος, γιατί οι στρατιώτες δεν καταδέχτηκαν να φάνε ψωμί από κεχρί, ακόμα κι ανακατεμένο με αλεύρι σταρένιο, και οι ντόπιοι, που δεν το ήξεραν, το περιφρόνησαν ακόμα περισσότερο, σα να 'ταν φαρμάκι· έτσι ο Γενικός Προβλεπτής 11v αναγκάστηκε να το μοιράσει στους | υπαλλήλους αντί για το μισθό που τους χρωστούσαν κι εκείνοι το έδωσαν να το φάνε τα πουλερικά. Η κατανάλωσή του συνηθιζόταν επίσης στα μέγαρα των Εκπροσώπων της Βενετίας. Έτσι εκείνο τον καιρό υπήρχαν άφθονα πουλερικά, γιατί πήγαν και πήραν όλοι όσοι πληρώθηκαν με κεχρί.

12r Τα ίδια έγιναν και μ' ένα φορτίο σίκαλης που είχαν στείλει από τη Βενετία για να την κάνουν ψωμί για τα στρατεύματα. Απορρίφτηκε κι αυτή και την έδωσαν όχι για ψωμί αλλά για πληρωμή μισθών, καθώς οι ντόπιοι εκείνο τον καιρό την έβλεπαν σαν ήρα, ή olio όπως λέγεται σ' αυτά εδώ τα μέρη, ένα ζιζάνιο που το ξεριζώνουν όσο είναι χλωρό, όταν | βοτανίζουν το στάρι, επειδή η σίκαλη ήταν άγνωστη στην Κρήτη, όπως και το κεχρί πριν από τον πόλεμο, ούτε έσπερναν στην Κρήτη άλλα δευτερεύοντα σιτηρά (κόκκινο σόργο, τούρκικο σόργο, δηλαδή αραποσίτι) ούτε έτρωγαν οι χωρικοί άλλα μείγματα εκτός από αυτό με κριθάρι, που το ζύμωναν σε πλακουτσωτές κουλούρες, ποτέ σε σχήμα κανονικού ψωμιού· αυτό ήταν η δική τους πολέντα, που την έτρωγαν με όσπρια, ιδίως με φάβα,

Λάκκοι όπου φυλασσόταν μια ποσότητα κεχριού, η θέση τους και η διάθεσή του τον καιρό του πολέμου

πνιγμένη στο λάδι, λόγω της μεγάλης αφθονίας του σ' εκείνα τα μέρη.

Μέρος στην πλατεία όπου περνούσαν την ώρα τους οι Ευγενείς, Βενετοί και Κρητικοί

Στην πλατεία, με θέα την κρήνη του Τζιγάντε, ήταν το μέρος που προοριζόταν για τον περίπατο, χωριστά, των Ευγενών της Αποικίας και των Κρητικών Ευγενών. | Από τη μια μεριά κι από την άλλη υπήρχαν μαγαζιά σπετσέρηδων, όχι όμως καλοβαλμένα, εκτός από ένα-δυο που έκαναν καλή εντύπωση, καμιά σύγκριση με τα φαρμακεία σ' αυτά εδώ τα μέρη· το ίδιο και οι ικανότητες αυτών των φαρμακοποιών, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Και στις δυο πλευρές ο δρόμος ήταν λιθόστρωτος. 12v

Το μέρος του περιπάτου των Βενετών Ευγενών δεν ήταν κλειστό στους Κρητικούς

Στο μέρος όπου έκαναν τον περίπατό τους οι Βενετοί Ευγενείς δεν απαγορευόταν στους Κρητικούς Ευγενείς ή και σε ανθρώπους του λαού να πηγαίνουν και να τους μιλούν, και επιτρεπόταν να περνά όποιος ήθελε ή να σταματά, χωρίς να δημιουργείται θέμα.

Γάμοι Βενετών με τις θυγατέρες Κρητικών και οι συνήθειές τους

Οι Ευγενείς Βενετοί της Αποικίας πάντρευαν συχνά τους γιους τους με κόρες Κρητικών Ευγενών και τότε | ο γάμος γινόταν σύμφωνα με το καθολικό τυπικό, αλλά μετά ο καθένας ακολουθούσε τις πιο πολλές φορές το δικό του δόγμα ελεύθερα, χωρίς πρόβλημα, πράγμα πολύ βολικό, γιατί οι Βενετοί τηρούσαν το παλιό ημερολόγιο, με τη διαφορά των δέκα ημερών, με την άδεια της Αγιότητάς Του, που το επέτρεπε αυτό για τα ορθόδοξα μέρη από τη Σάσωνα και πέρα. 13r

Θέση των παλατιών του Δούκα, του Γενικού Προβλεπτή και του Στρατιωτικού Διοικητή, η αυλή τους, η ακολουθία του Δούκα και το πρωτόκολλο που τηρούσαν

Στην ίδια πλατεία βρισκόταν τα παλάτια του Γενικού Προβλεπτή, του Δούκα και του Στρατιωτικού Διοικητή, δεν είχαν όμως τίποτα το ιδιαίτερο σαν τα μέγαρα σε τούτα εδώ τα μέρη, ήταν παλαιικά και χωρίς ανέσεις, μάλιστα εκείνο του Γενικού Προβλεπτή ήταν νοικιασμένο από ένα Βενετό Ευγενή από τους Φαλιέρ.

Παλάτι του Δούκα και δικαστικά γραφεία

Το δουκικό παλάτι, που βρισκόταν δίπλα ακριβώς σ' εκείνο του Γενικού Προβλεπτή και τα ένωνε | μια ξύλινη γέφυρα, είχε εν μέρει ανακαινιστεί, με γραφεία ή δικαστήρια πλάι-πλάι στην αυλή του, διακοσμημένα με ανάγλυφα υπέρθυρα, δηλαδή 13v

τα γραφεία της Avogaria, του Proprio, των Signori di Notte, που το έλεγαν λατίνικα, το γραφείο του Gastaldo, όπου δημοπρατούνταν διάφορα είδη και δασμοί, εκείνο των Giustizieri και, τέλος, το γραφείο της Δημόσιας Υγείας. Από τους δικαστικούς άλλοι ήταν Ευγενείς της Αποικίας και άλλοι Κρητικοί Ευγενείς, και δεν έπαιρναν μισθό όλοι αυτοί, ασκούσαν τα καθήκοντά τους μόνο για την αίγλη που τους προσέδιδαν. Οι προσφυγές για τις αποφάσεις τους πήγαιναν στη Διοίκηση, που την αποτελούσαν ο Δούκας με τους δύο Συμβούλους και ο Στρατιωτικός Διοικητής.

14r Έταν μετά η Δουκική Καγκελαρία, η | λεγόμενη Μείζων Καγκελαρία, που βρισκόταν κι αυτή μέσα στη δουκική αυλή, στα μισά της σκάλας που οδηγούσε στο παλάτι, και λειτουργούσε κατά μίμηση της αντίστοιχης βενετικής, χωρίς όμως τόση επισημότητα και λαμπρότητα. Είχε δώδεκα έκτακτους βοηθούς, από τους οποίους διοριζόταν οι τακτικοί βοηθοί μετά από υπηρεσία πέντε ετών, εφόσον αποδεικνύονταν ικανοί, κι απ' αυτούς, μετά από άλλα τόσα χρόνια, οι Δουκικοί Νοτάριοι, που μπορούσαν να φορούν τήβεννο. Κανονικά ήταν δώδεκα: τρεις από αυτούς γινόταν δεκτοί ως Δουκικοί Νοτάριοι και Γραμματείς, επιφορτισμένοι με το καθήκον υπηρεσίας στις ποινικές υποθέσεις που εξέταζε το Συμβούλιο των Δέκα, το οποίο απαρτιζόταν από τον Δούκα, τον Γενικό Προβλεπτή, δύο Συμβούλους και τον Στρατιωτικό Διοικητή. Και | αυτό το Συμβούλιο των Δέκα βάδιζε στα χνάρια του προτύπου του στη Βενετία, με τις ίδιες διαδικασίες και την ίδια αυστηρότητα, και οι ένοχοι καταδικαζόταν σε βαριές ποινές. Όλοι αυτοί οι Εκπρόσωποι στο Συμβούλιο των Δέκα συγκεντρωνόταν, σκορπίζοντας τον τρόπο σ' όλη την πόλη, σε μια μεγάλη αίθουσα δίπλα στο Δουκικό Παλάτι, πάνω από την Καγκελαρία, όπου ήταν επίσης το κρατητήριο και το μέρος όπου βασάνιζαν τους εγκληματίες με το σχοινί και με φωτιά στα πόδια.

Η Δουκική Καγκελαρία, οι νοτάριοι και οι γραμματείς της και ο Μέγας Καγκελάριος, το πρωτόκολλό τους, και οι Εκπρόσωποι που σχημάτιζαν το Συμβούλιο των Δέκα

Ο Μέγας Καγκε-
λάριος, σταλμένος
από τη Βενετία, τα
καθήκοντά του

Ο Μέγας Καγκελάριος της Καγκελαρίας στελνόταν από τη Βενετία, ήταν τσιταδίνος από τους παλαιούς και έπαιρνε το μισό μιας τακτικής πηγής εισοδήματος· είχε την ευθύνη φύλαξης όχι μόνο των επιστολών της Συγκλήτου προς τον Δούκα αλλά και της Χρυσής Βίβλου, όπου καταγραφόταν οι γιοι που | αποκτούσαν οι Ευγενείς Βενετοί της Αποικίας και οι Κρητι- 15r
κοί Ευγενείς.

Το Μείζον Συμβού-
λιο και οι υπήκοοι
εκείνοι που το
απάρτιζαν

Υπήρχε επίσης το Μείζον Συμβούλιο, στο οποίο είχαν δικαίωμα ψήφου οι Βενετοί και οι Κρητικοί Ευγενείς, καθώς και οι απλοί φεουδάρχες. Αυτό το συμβούλιο διόριζε τους κριτές των κυριότερων δικαστηρίων και τους φρούραρχους των καστελιών στην ενδοχώρα του διαμερίσματος. Ο καστελάνος είχε την αρμοδιότητα να εκδικάζει υποθέσεις ως το ποσό των εκατό υπέρπυρων (νομισμάτων που ονομαζόταν έτσι στο Βασίλειο από παλιά), που ισοδυναμούσε με τέσσερα τόλора ή ισπανικά ρεάλια, να ακροάται όλες τις αστικές και ποινικές υποθέσεις που του παρουσίαζαν οι χωρικοί της δικαιοδοσίας του και να προωθεί κάθε μια στο οικείο δικαστήριο στην πόλη, καθώς και να εισπράττει για λογαριασμό του | ένα καθορισμέ- 15v
νο ποσό, που λεγόταν ποδοκόπι, για κάθε υπόθεση τραυματισμού με αιματοχυσία.

Ο θεσμός των
Δεκακοκτώ και τα
καθήκοντά τους

Το Μείζον Συμβούλιο που αναφέρθηκε παραπάνω διόριζε την επιτροπή των Δεκακοκτώ, που ήταν επιφορτισμένη με το καθήκον της προετοιμασίας ή της μελέτης των εγγράφων που της παρουσίαζαν για προώθηση στο Συμβούλιο όσοι έκαναν αίτηση να αποκτήσουν δικαίωμα ψήφου στο ίδιο το Συμβούλιο ή να γίνουν δεκτοί στις τάξεις των Κρητικών Ευγενών. Το Συμβούλιο, ακόμα, όριζε τους τρεις προέδρους, που έθεταν προτάσεις προς ψήφιση.

Οι φεουδάρχες, η
υποχρέωσή τους να
συντηρούν άλογο ή
άλογα και οι διοικη-
τές τους

Οι λεγόμενοι φεουδάρχες ήταν από εκείνους που είχαν στην κυριότητά τους χωριά και άλλη περιουσία, και ήταν υποχρεωμένοι να συντηρούν με δικά τους έξοδα ένα ή περισσότερα άλογα στους στάβλους τους για δημόσια υπηρεσία σε κάθε περίπτωση | και να είναι σε θέση να ιππεύσουν ή να στείλουν 16r

κάποιον στη θέση τους όποτε οριζόταν να γίνει η επιθεώρηση ή επίδειξη. Αυτό το ιππικό, που ονομαζόταν φεουδαλικό ιππικό (γιατί υπήρχε στην Κρήτη και άλλο σώμα ιππικού, επανδρωμένο εξ ολοκλήρου με έμμισθους ιππείς σταλμένους από τη Βενετία με τους αξιωματικούς ή τον διοικητή τους), το φεουδαλικό ιππικό λοιπόν ήταν χωρισμένο σε δύο ίλες, κάθε μια με τον διοικητή της, που ανήκε στην ίδια τάξη, αλλά ήταν Ευγενής της Αποικίας από τους πιο επιφανείς και πλούσιους, και λεγόταν Διοικητής του Φεουδαλικού Ιππικού. Όταν ερχόταν η ώρα να συγκεντρωθούν για την επιθεώρηση, τον ακολουθούσαν έξι ή και περισσότεροι ιπποκόμοι ντυμένοι με πολυτελέστατες λιβρέες, ενώ προπορευόταν άλλοι με παρόμοιες

16v | λιβρέες κρατώντας ο καθένας τους ένα άλογο από το χαλινάρι, φορώντας πλατύγυρες μπερέτες από κρεμεζί βελούδο, και τα άλογα ήταν ντυμένα με ακριβές σέλες και εξαρτήματα, και στολισμένα με πολύτιμα πετράδια και μαργαριτάρια, άλογα από εκείνα που ονομαζόταν του Βασιλείου, μεγάλης αξίας, που δεν τα ίππευαν ποτέ, παρά μόνο όταν τα έστελναν στην επιθεώρηση του ιππικού, και τα κρατούσαν στους στάβλους, όπως είπαμε, λόγω της υποχρέωσής τους στον Δόγη, αφού τα χωριά τους όφειλαν να συντηρούν πολεμικά άλογα.

Ο Διοικητής προχωρούσε έφιππος μπροστά από τους φεουδάρχες του, ντυμένος υπέροχα, με μπερέτα ή καπέλο, ό,τι ήθελε, ο γύρος στολισμένος με | πετράδια, κρατώντας στο χέρι μια ράβδο ασημένια με χρυσά πλουμίδια, στηριγμένη στην καμάρα της σέλας. Μπροστά του πήγαινε ένας καβαλάρης όλος μέσ' στην πανοπλία και το κράνος, μόνο τα μάτια του φαινότανε, μ' ένα μεγάλο λοφίο, που έμοιαζε με δεντράκι στην κορυφή εκείνης της περικεφαλαίας. Πίσω από τον Διοικητή ακολουθούσαν έφιπποι οι γαιοκτήμονες σε τετράδες, με σιδερένιους θώρακες στο στήθος και την πλάτη, κατά κανόνα καλά παραταγμένοι, με την καραμπίνα και τις πιστόλες με τροχό που χρησιμοποιούσαν τότε. Συγκεντρωνόταν στην πλατεία του Αγίου Παύλου, όπου ήταν το παλάτι του Προ-

Η εμφάνιση που έκανε ο Διοικητής όταν πήγαινε καβαλάρης με τους φεουδάρχες

βλεπτή του Ιππικού, απεσταλμένου από τη Βενετία σ' αυτή τη θέση τιμής και κύρους επικεφαλής των φεουδαρχών. | Εκείνος εμφανιζόταν πάντα ντυμένος στα μαύρα, με το σπα- 17v
θί, κι έκανε την επιθεώρηση του Φεουδαλικού Ιππικού έξω από το παλάτι του με τον Διοικητή, και τους έλεγχαν έναν-ένα, τα άλογα ο δημόσιος Σταβλάρχης και ο Προβλεπτής τους καβαλάρηδες, αν ίππευαν και χειριζόταν τα όπλα όπως έπρεπε. Όταν παρατηρούσε κάποιο πρόβλημα, το σημείωναν και μετά, αν δεν διορθωνόταν, ήταν γνωστό ότι θα ακολουθούσε ατιμωτική ανάκληση του φεουδάρχη ή εκείνου που ίππευε για λογαριασμό του κυρίου του, ο οποίος ήταν υποχρεωμένος σ' αυτή την περίπτωση να βρει άλλον, καταλληλότερο για τέτοια υπηρεσία. Ο Σταβλάρχης εξέταζε τα άλογα αν είναι γέρικα ή έχουν κάποιο άλλο | ελάττωμα, και σε τέτοια 18r
περίπτωση ο φεουδάρχης έπρεπε να μηχανευτεί τρόπο για να τακτοποιηθεί το ζήτημα, οπότε όλα ήταν εντάξει. Αλλιώς, αν ήταν αναγκασμένος να αντικαταστήσει το ζώο ή τα ζώα που κρίθηκαν ακατάλληλα, του ήταν δύσκολο μερικές φορές να βρει άλογα που να ικανοποιούν τον Προβλεπτή, εκτός κι αν προοριζόταν για το δικό του στάβλο, όχι για να τα πουλήσει, αλλά για να τα χρησιμοποιεί ο ίδιος και να μεγαλώνει την αίγλη της θέσης του, όπως τουλάχιστον πίστευε ο κόσμος, κι έτσι αυτή η απόρριψη στοίχιζε πολύ ακριβά στον φεουδάρχη. Κάθε τόσο λοιπόν κρινόταν ακατάλληλα τα άλογα των φεουδαρχών και ο στάβλος του Βασιλείου όλο και γέμιζε με ωραιότατα άλογα, προς όνειδος όχι του Τζιγάντε αλλά της δημόσιας υπηρεσίας. Αυτό όμως έγινε πλήρως αντιληπτό | μετά 18v
την εισβολή στο Βασίλειο, όταν το Φεουδαλικό Ιππικό, παρά την αριθμητική υπεροχή του, δεν μπόρεσε να τα βγάλει πέρα με το πολύ κατώτερο ιππικό του εχθρού κοντά στα Χανιά, στα Τσικαλαριά, δεν κατάφερε απολύτως τίποτα και χάθηκε, με μια λέξη εξοντώθηκε, καταστράφηκε, από την ανικανότητα των ιππέων και των αλόγων, που δεν είχαν εκπαιδευτεί αρκετά.

Αυτοί οι κύριοι, οι Προβλεπτές του Φεουδαλικού Ιππικού, δεν ήταν επικεφαλής μόνο των Βενετών Ευγενών της Αποικίας, αλλά και των Κρητικών Ευγενών και εκείνων της άλλης κατηγορίας, των αποκαλούμενων φεουδαρχών, που είχαν την υποχρέωση να συντηρούν άλογο ή άλογα, κι ο καθένας τους φιλοδοξούσε να κερδίσει την προστασία του Προβλεπτή

19r για το δικό του συμφέρον και πήγαινε τρέχοντας στις επιθεωρήσεις, που γινόταν τακτικά ως δημόσια υπηρεσία, αν και δεν μπορώ να πω με βεβαιότητα για ποιου το όφελος.

Αυτοί οι Βενετοί Ευγενείς της Αποικίας, που μπορούσαν επίσης να αποκληθούν φεουδάρχες, δεξιωνόταν συχνά τους Εκπροσώπους έξω στα χωριά τους, ιδίως τους Προβλεπτές του Ιππικού, με μεγάλη λαμπρότητα, σε συμπόσια που κρατούσαν δυο-τρεις μέρες κι όπου παρευρισκόταν και άλλοι ευγενείς με την ακολουθία τους, και τους διασκέδαζαν οργανώνοντας κυνήγια με ξεφτέρια, λαγωνικά και τουφέκια, και αρκετούς κυνηγούς· κι όπως υπήρχε άφθονο κυνήγι, κάθε μέρα άλλο δεν έκαναν από το να κυνηγούν. Και τέτοιες ώρες μερικοί Προβλεπτές έβρισκαν καμιά φορά στο χαρτοπαίγνιο

19v πιο εύκολο και χρήσιμο θήραμα | για το πουγγί τους, και ορισμένοι γύριζαν στην πόλη φορτωμένοι χρυσάφι. Κι όλες αυτές οι προσκλήσεις γινόταν με μόνο σκοπό να πάρουν τους Εκπροσώπους με το μέρος τους στα δικαστήρια, σε δίκες που γινόταν συχνά ενάντια στους ευγενείς, τους μπράβους τους και άλλους παρατρεχάμενους.

Στα χωριά και τις κατοικίες των ευγενών και άλλων σ' εκείνα τα μέρη δεν υπήρχαν πρώτα-πρώτα μέγαρα κάποιας ιδιαίτερης κατασκευής ή αρχιτεκτονικής της προκοπής· όλα ήταν παλαιομοδίτικα και χοντροκομμένα, το ίδιο και ο εξοπλισμός των σπιτιών, ήταν όμως τόσο εκπληκτική η αφθονία των τροφίμων κάθε είδους που παραγόταν στο Βασίλειο και τέτοια η λαμπρότητα, που ξεγελούσε τους καλεσμένους. Δεν υπήρχε στην Κρήτη η ομορφιά και η φινέτσα που παρατηρώ

20r διαρκώς με | θαυμασμό σε τούτα τα ευλογημένα μέρη, τόσο

Εξουσία που ασκούσε ο Προβλεπτής του Φεουδαλικού Ιππικού στους Ευγενείς και τους υπόλοιπους φεουδάρχες

Συχνά και πλούσια συμπόσια που παρέθεταν έξω στα χωριά τους οι Ευγενείς της Αποικίας στους Εκπροσώπους με μεγάλη λαμπρότητα

στην κατασκευή των παλατιών, όσο και στο σχεδιασμό των περιβολιών και των κήπων, πόσο μάλλον στον εξοπλισμό των σπιτιών – η μέρα με τη νύχτα.

Τα περιβόλια είχαν περίφραξη από λυγαριά ή ξύλο, χωρίς τοίχους ή χαντάκια, κι ενώ έδιναν πλούσιο καρπό, δεν κρατούσαν λογαριασμό ούτε πουλούσαν τα φρούτα τους, που πολλές φορές όταν ωρίμαζαν σκόνταφτε κανείς πάνω τους περπατώντας στο περιβόλι, έτσι που έπεφταν ένα σωρό στο χώμα από τον αέρα ή από άλλη αιτία. Δεν λέω πια για τα κίτρα, τα λεμόνια πολλών ειδών, που κάποια απ' αυτά μπορούσε να τα φάει κανείς σα μαρτσιπάν χωρίς να νιώσει την παραμικρή αψάδα, τα πορτοκάλια και τα νεράντζια, που τα δέντρα τους φύτρωναν όπου να 'ναι, θα | 'λεγε κανείς, ψηλά σχεδόν σα βελανιδιές, 20v
κι όμως έκαναν τόσα φρούτα, που έπεφταν κάτω παραγινωμένα και τα τσαλαπατούσαν.

Και τις Απόκριες, παρά την πολύ μεγάλη τους κατανάλωση στο σπίτι του καθενός, μπορώ ωστόσο να διαβεβαιώσω ότι οι τεχνίτες και άλλοι άνθρωποι του λαού μάζευαν στα σπίτια τους ένα σωρό καλάθια γεμάτα πορτοκάλια, χωρίς να χρειαστεί να τ' αγοράσουν, με μόνο σκοπό να παίξουν μεταξύ τους πορτοκαλοπόλεμο στις γιορτές του καρναβαλιού, και θα 'καναν το ίδιο και με τα λεμόνια, αν δεν ήταν επικίνδυνα έτσι σκληρά που είναι. Και ήταν φορές, την ώρα που διασκέδαζαν παίζοντας πορτοκαλοπόλεμο, που πενούσε κανείς | με αστεία μάσκα και φορεσιά, πεζός ή καβαλάρης, και, ενώ 21r
θα μπορούσε να είναι κάποιος ευγενής, του πετούσαν πορτοκάλια χωρίς δισταγμό και τον έπαιρναν από πίσω, όπως άλλωστε ανταπέδιδαν κι εκείνοι οι ευγενείς, που ήταν εφοδιασμένοι με πορτοκάλια σε σάκους κρεμασμένους από τα λουριά στα καπούλια του αλόγου τους και πήγαιναν επίτηδες για να τους επιτεθούν· καμιά φορά οι βολές των πορτοκαλιών πετούσαν πέρα τη μάσκα από τη μύτη των ευγενών, χωρίς να γίνει φασαρία ή να πειραχτεί κανείς.

Δεν ήταν παρά ένας-δυο ευγενείς που συντηρούσαν στο σπίτι τους κυνηγετικά γεράκια και κάθε φορά που έβγαιναν από το σπίτι, είτε έξω στην πόλη είτε για να πάνε στα χωριά τους στην εξοχή, τους ακολουθούσε ο άνθρωπος που φρόντιζε
21v αυτά τα πουλιά, έχοντάς τα | στο αριστερό του μπράτσο· το έκαναν αυτό από ξιπασιά, για φιγούρα, όπως γίνεται εδώ με τους λακέδες. Γέμιζαν όμως πραγματικά το σπίτι με άφθονα θηράματα από τα καλύτερα και με κάτι πουλιά που ήταν δύσκολο να τα πιάσει κανείς αλλιώς, που λεγόταν τρουλίδες και δεν εμφανίζονται ποτέ σ' αυτά εδώ τα μέρη, μεγάλα σαν καλοθρεμμένες πουλάδες, με μεγάλο κεφάλι και αρκετά μακρύ ράμφος, με σκούρο γκρίζο φτέρωμα, με μεγάλα μάτια, κίτρινα γύρω-γύρω, και με πόδια κίτρινα κι αυτά. Ζούσαν μονίμως σε άνυδρα μέρη της εξοχής, κρυμμένα στα ξερόχορτα, και δεν τα έβλεπε κανείς να περπατούν ή να πετούν παρά μόνο τη νύχτα, κι έκραζαν καμιά φορά όπως πετούσαν στον ουρανό, και σπανίως τα πετύχαινε κανείς με τουφέκι ή άλλο όπλο, εκτός
22r | κι αν τα τρώμαζε και τα προλάβαινε όπως πετούσαν έξω από τη φωλιά τους. Όμως ο θάνατός τους ήταν το ξεφτέρι, που τα εντόπιζε και με το δικό του τρόπο αυτό το αρπακτικό πουλί έφερνε το τέλος τους. Ω, τί λεπτή γεύση, τί υπέροχο άρωμα είχε αυτή η τρουλίδα, ξεπερνούσε οτιδήποτε σ' εκείνα τα μέρη, και δεν την έβρισκες ποτέ να πουλιέται στην αγορά ή αλλού, παρά μόνο ως δώρο, ήταν ένα σπάνιο πουλί, όπως οι φραγκολίνοι εδώ, και εν κατακλείδι ήταν φαγητό για ανθρώπους της εκκλησίας, που τους αρέσουν οι καλοί και νόστιμοι μεζέδες – μα όχι σε όλους, αν και έτσι πιστεύει ο κόσμος.

Ελάχιστοι ήταν οι Ευγενείς της Αποικίας πριν από τον πόλεμο που είχαν κάπου-κάπου στη διάθεσή τους έστω και μι-
22v σή χιλιάδα ρεάλια σε μετρητά, | παρόλο που ήταν πάμπλουτοι, τους ανήκαν δυο και τρία χωριά με πλουσιότατες σοδειές σε λάδι, κρασιά διαφόρων ειδών, στάρι και άλλα γεννήματα, τυριά, μαλλί, ζώα, μέλι, κερύ, κρέατα, πουλερικά και κυνήγι καθημερινά, χώρια τα υπόλοιπα τρόφιμα κάθε λογής που γέμι-

Τα κυνήγια που έκαναν οι Ευγενείς της Αποικίας με ξεφτέρια και με άλλους τρόπους

Η κακοδιαχείριση των Ευγενών της Αποικίας, ποσότητα και ποιότητα των τεράστιων εισοδημάτων τους, οι μπράβοι, δίκες και καταδίκες για εγκλήματα, που ανάλωναν τα έσοδά τους

ζαν με αφθονία το σπίτι τους. Κι απ' αυτές τις σοδειές πουλούσαν πάντα το μεγαλύτερο μέρος προκαταβολικά, θα μπορούσε να πει κανείς πριν καλά-καλά βλαστήσουν, στους Εβραίους ή άλλους εμπόρους σε καταστροφικά χαμηλές τιμές, για να καλύψουν τα έξοδα που έκαναν όλο το χρόνο για τα ρούχα των μπράβων τους και για τους υπόλοιπους του σπιτιού. Για δάνεια ελάχιστα πλήρωναν σε μετρητά αλλά πάντα σε είδος, | σε 23r
υψηλές τιμές, και οι Εβραίοι τις πιο πολλές φορές είχαν κέρδος εκατό τοις εκατό και γινόταν πάμπλουτοι.

Πολλοί ήταν οι ευγενείς που είχαν στο σπίτι τους έξι και περισσότερους μπράβους, παλληκαράδες, φονιάδες όμως, που έπαιρναν ένα μισθό για να τους συνοδεύουν όταν έβγαιναν έξω από το σπίτι στην πόλη ή στα χωριά τους. Αυτοί ήταν η μεγαλύτερη επιβάρυνση απ' όλα τ' άλλα έξοδα του σπιτιού, με τις πληρωμές του κόστους για τις δίκες και τις καταδίκες όποτε διωκόταν για εγκλήματα που διέπρατταν με εντολή του αφέντη τους· παρόλο που και οι αφέντες ήταν υποχρεωμένοι να περάσουν από δίκη, δεν έλειπαν οι στρεψοδικίες και τα προσχήματα για να την αποφύγουν ή για να πάρουν προσωρινά αναβολή ελλείψει στοιχείων ή και άλλη ευνοϊκότερη απόφαση, | πράγμα που ζημίωνε και ταπεινωνε όποιον είχε κάνει την 23v
καταγγελία.

Βιαιότητα και
αλαζονεία του
Τζαν Αντώνιου
Μουάτσου, ο
θάνατος και η ευ-
γενής πράξη του
πριν πεθάνει, με
σύντομη αναφορά
και στο θάνατο
του Φραντέλου·
οι μπράβοι του·
τραγούδια και
μαδριγάλια γι'
αυτούς τους δύο

Όλα αυτά γινόταν από τις παραξενιές ή την εμμονή τους στους τύπους και για να κάνουν επίδειξη πυγμής σε ανθρώπους κάθε κοινωνικής προέλευσης, όπως στην περίπτωση του Τζαν Αντώνιου Μουάτσου με τις αναρίθμητες εκδηλώσεις βίας και αλαζονείας δέκα χρόνια και παραπάνω πριν από την εισβολή στο Βασίλειο. Όμως του κόστισε τη ζωή, δικαίως. Γιατί μια φορά που έφυγε από την πόλη με τους μπράβους του για να πάει στα χωριά του, συνάντησε κατά τύχη κάποιον κύριο ονόματι Τσεζαρίνι, πολύ καλής οικογένειας και μεγάλου πλούτου, τον οποίο δεν άφηγε σε χλωρό κλαρί. Ο Τσεζαρίνι είχε φύγει από την έπαυλή του για να πάει στο σπίτι του στην πόλη συνοδευόμενος μόνο από ένα χωρικό, | αναθρεμμέ- 24r

νο στο σπίτι του, που είχε μαζί του ένα κυνηγετικό τουφέκι από κείνα με το φυτίλι, καθώς τότε ακόμα δεν χρησιμοποιούσαν τα άλλα με τσακμακόπετρα. Βρίσκοντάς τον ο Τζαν Αντώνιος σ' ένα στενό δρομάκι και κρίνοντας ότι τον έπιασε στα δίχτυα του, πρόσταξε τους μπράβους του, που ήταν τέσσερις, να τον κάνουν μαύρο στο ξύλο, όπως κι έγινε, και ν' αρχίσουν να τον χτυπούν κάτω από το στήθος με τα σπαθιά. Ο ίδιος είχε αποτραβηχτεί μόνος του πιο πάνω για να παρακολουθεί όλο αυτό το δαρμό και το σκοτωμό που έκαναν στο φτωχό τον Τσεζαρίνι, που πίστευε ότι ήρθε το τέλος του και δεν μπορούσε ν' αμυνθεί αλλιώς παρά φωνάζοντας «Γιάννη, βοήθεια!» – ο συνοδός του ήταν αυτός, που λεγόταν Γιάννης στα ελληνικά, δηλαδή Τζουάνε. | Ο οποίος πήδηξε πίσω από ένα φράχτη την ώρα που οι μπράβοι έπεφταν πάνω στον αφέντη του και πλησίασε από πίσω τον Τζαν Αντώνιο χωρίς να τον πάρει είδηση κανείς, καθώς τον νόμιζαν φευγάτο, έβαλε δυο βόλια στο τουφέκι του, γιατί ήταν γεμισμένο με σκάγια, και πυροβόλησε από κοντά τον Τζαν Αντώνιο. Εκείνος, νιώθοντας τη ριπή κάτω από το στήθος του, φώναξε δυνατά «Πεθαίνω!». Τότε άλλοι από τους μπράβους έτρεξαν να βοηθήσουν τον αφέντη τους κι άλλοι προς το σημείο όπου είχαν ακούσει την τουφεκιά, για να πιάσουν τον Γιάννη. Στο μεταξύ ο Τσεζαρίνι, καθώς τον είχαν παρατήσει οι μπράβοι, πήρε το άλογο που είχε μαζί του, το έσκασε | με όλες τις πληγές του κι έφτασε στην πόλη, όπως έκανε σε λίγο και ο Γιάννης, που, αν και κάποιοι μπράβοι τον κυνήγησαν με τα άλογα, είχε γρήγορα πόδια, πήρε μάλιστα ένα δρόμο από μέρη που ήταν δύσκολο να περάσουν καβαλάρηδες. Τον Τζαν Αντώνιο τον πήραν με λεντίκα. Οι γιατροί που εξέτασαν τις πληγές τους και των δύο, έκριναν ότι ο Τσεζαρίνι δεν κινδύνευε να πεθάνει, αλλά ότι ο Μουάτσος θα πέθαινε σύντομα, όπως κι έγινε σε τέσσερις μέρες, γεγονός που χαροποίησε πολλούς, της σειράς του και Κρητικούς Ευγενείς, που τους τσαλαπατούσε όσο ζούσε.

Πριν πεθάνει, θέλησε να δει τον Γιάννη κι έκανε τόσα, που του τον πήγαν εκεί που κείτονταν σβήνοντας στο κρεβάτι του. | Κι αφού τον παίνεσε που έπραξε σαν καλός και πιστός 25v
υπηρέτης του αφέντη του και του έδωσε ρεγάλο, ικέτευσε επιπλέον τη Δικαιοσύνη να μην προβεί σε δίωξη όχι μόνο εναντίον του αλλά ούτε εναντίον του αφέντη του, πράγμα που έγινε δεκτό με απόφαση του Συμβουλίου των Δέκα. Μετά το θάνατό του έγιναν πολλά τραγούδια και μαδριγάλια για το τέλος του Τζαν Αντώνιου Μουάτσου, στα ιταλικά και στα ελληνικά, και τα παιδιά της πόλης τριγύριζαν στις γειτονιές και τα τραγουδούσαν, όπως είχαν κάνει πολλά χρόνια πριν για τον Τζώρτζη Φραντέλο, όταν αποκεφαλίστηκε για τις βιαιότητες και τα φρικτά εγκλήματα που είχε βάλει να κάνουν οι μπράβοι του, που κι αυτοί μετά σύρθηκαν από την ουρά του αλόγου, κρεμάστηκαν και τεμαχίστηκαν στα τέσσερα, όπως | 26r
θυμάμαι πολύ καλά κι ας ήμουν εκείνο τον καιρό οχτώ ή εννιά χρονών.

Περιοδείες των Γενικών Προβλεπτών ως Εξεταστών του Βασιλείου και οι δικαιοδοσίες τους, τότε και μετά

Ο Γενικός Προβλεπτής, αν ήθελε, έκανε επιθεωρήσεις σ' όλο το Βασίλειο ως Εξεταστής, καθώς έτσι τον έστελναν από τη Βενετία, με τον τίτλο του Γενικού Προβλεπτή και Εξεταστή του Βασιλείου της Κρήτης, και μετά την έναρξη του πολέμου ως Έκτακτο Γενικό Προβλεπτή των Στρατευμάτων στο Βασίλειο, αν κι αυτό στερούσε εν μέρει τον τίτλο από τον Τούρκο, αφού εκείνος ήταν ο κύριος της υπαίθρου σε όλο το Βασίλειο και απολάμβανε το ψητό, δεν είχε μόνο τον καπνό. Σ' αυτές τις περιοδείες τους οι Προβλεπτές εκδίκαιζαν κάθε λογής αστικές και ποινικές υποθέσεις, και οι αποφάσεις τους δεν μπορούσαν να αναθεωρηθούν παρά μόνο από τα δικαστήρια της Βενετίας· και όταν ο Προβλεπτής δεν βρισκόταν | σε περιοδεία, πάλι εξέταζε προσφυγές κατά αποφάσεων σε 26v
ποινικές υποθέσεις που λάμβαναν οι Εκπρόσωποι σε όλες τις πόλεις του Βασιλείου, και σε αστικές υποθέσεις ο Δούκας με τη λοιπή Διοίκηση, εκτός από εκείνες της δικαιοδοσίας του Προβλεπτή.